

*Самусь Г.І.,
Конопський інститут
Сумського державного
університету*

НАСЛІДКИ ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані наслідки аграрної реформи в Україні та надана оцінка їх результатів. Визначені подальші напрями аграрних трансформацій.

***Ключові слова:** аграрна реформа, аграрний сектор, продовольча безпека, сільські території, конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.*

Постановка проблеми. Україна пережила безліч аграрних реформ, але вони не забезпечили високу ефективність використання виробничого потенціалу, перш за все землі. Трансформаційні зміни в аграрному секторі на сучасному етапі перетворень мають досить суперечливий характер. З одного боку, утворюються передумови для різноманітних форм господарювання і підвищення мотивації до ефективної праці, а з іншої – посилюються руйнівні процеси виробничої і технологічної структур, в результаті чого сільське господарство по своїм кількісним і якісним параметрам стало відкинута на декілька десятиріч назад. Все це свідчить, що як наукові основи (теорія, методологія, методи), так і практика реформування (стратегія і тактика реформ) в сільському господарстві були неадекватними властивостям об'єктів трансформації. Тому аграрні перетворення носять мозаїчний характер, що характеризуються чергуванням швидких рішучих перетворень з повільними, поступовими. Звичайно, характер проведення реформування позначається на результатах аграрних трансформацій, які мають досить суперечливі оцінки. Саме тому зараз важливо провести оцінку результатів аграрної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем ефективності функціонування аграрного сектору України за роки незалежності

займалися такі науковці як: С.Зоря, О.Оніщенко, Ю.Т.Осташко, І.Лукінов, П.Саблук, А.Третяк, В.Юрчишин та інші. Проте цілий ряд проблем трансформаційних перетворень аграрного сектору потребує подальшого вивчення.

Метою даної статті є проведення загальної оцінки результатів аграрної реформи в Україні, аналіз наслідків та визначення подальших напрямів аграрних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Результативність аграрної реформи в цілому може бути об'єктивно оцінена на основі тенденцій, що складуються по досягненню кінцевих цілей реформування: забезпечення продовольчої безпеки і незалежності країни, конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, комплексний розвиток сільських територій, високий рівень доходів і життя сільського населення.

Під продовольчою безпекою розуміють здатність держави в забезпеченні гарантій населенню країни в забезпеченні його потреб в продовольстві на рівні, достатньому для нормальної життєдіяльності.

Забезпечення продовольчої безпеки країни є одним із стратегічних напрямків аграрних трансформацій. Проблема продовольчої безпеки в Україні є актуальною на будь-яких етапах трансформаційних перетворень. Формування продовольчої безпеки України можливе з врахуванням природно-ресурсного, кліматичного, демографічного, компонентно-структурного, іноваційно-інвестиційного та інших потенціалів, а також трансформаційних змін в системі економічних відносин, врахування регіональних особливостей.

Система продовольчої безпеки базується на наступних принципах: комплексність, системність, самозабезпеченість, незалежність, адекватність, стійкість. Дані принципи повинні враховуватись при проведенні державної аграрної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Відносини у сфері продовольчої безпеки регулюються Конституцією України, Законом України "Про основи національної безпеки України", цим

Законом, а також іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у цій сфері [1].

В розвинутих країнах світу продовольча безпека розглядається як важлива умова соціальної і політичної стабільності і економічної незалежності країни, наприклад, США і Франція має 100% самозабезпечення продовольством, Україна на жаль далеко відстала в цьому відношенні [2].

Розглянемо виробництво основних сільськогосподарських культур у 2006-2010р. (табл.1).

Таблиця 1

Виробництво основних сільськогосподарських культур (всіма категоріями господарств) у 1990-2010 р. [3, с.159]

Найменування с/г культур	Фактично							2010р у % до 2000р .
	1990	2000	2006	2007	2008	2009	2010	
зернові млн. т	51,0	24,5	34,3	29,3	53,3	46,0	39,2	160
цукрові буряки(фабричні) млн.т	44,3	13,2	22,4	16,9	13,4	10,0	13,7	103,8
соняшник млн. т	2,6	3,4	5,3	4,2	6,5	6,4	6,8	200
картопля млн. т	16,7	19,8	19,5	19,1	19,5	19,7	18,7	94,4

Дані таблиці 1 свідчать, що з 1990р. спостерігався спад в виробництві основних сільськогосподарських культур, а саме зернових культур та цукрового буряку. Так з 1990р. по 2000р. виробництво зернових зменшилось майже в 2 рази, цукрового буряку в 3,4 рази, що свідчить про глибоку трансформаційну кризу. Починаючи з 2006р., в порівнянні з 2000р. динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур має позитивну тенденцію. Так, з 2006 по 2010рік збільшилось виробництво зерна (всіма категоріями господарств) з 34,3 млн. т в 2006р. до 39,2 млн. т у 2010р., соняшнику(на зерно, у вазі після доробки) з 5,3 млн. т до 6,8 млн. т. Ситуація стосовно виробництва цукрового буряку дещо інша, так з 2007р. почалося падіння темпів виробництва його виробництва, яке тривало до 2010р. З 2006р. до 2009р. виробництво цукрового

буряку скоротилось в 2,23 рази. В 2010р. відбулося незначне скорочення виробництва картоплі, але в порівнянні з 1990р. виробництво картоплі все ж таки зросло в 1,1 рази.

Дещо гірша ситуація склалася з наявністю великої рогатої худоби. Станом на 01.10.11 в усіх категоріях господарств поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) становило 5068 тис. голів (97,1 % порівняно з 01.10.10), в т. ч. корів – 2640,4 тис. голів (96,9 %), свиней – 8134,5 тис. голів (96,7 %), овець та кіз – 2039,9 тис. голів (99,6 %), птиці – 228721,5 млн. голів (101,2 %). Поголів'я ВРХ зменшилося майже у всіх регіонах, за виключенням 4 регіонів – Автономної Республіки Крим, Хмельницької, Миколаївської та Харківської областей, де поголів'я ВРХ зросло відповідно на 3,1 %, 1,2 %, 1,1 % та 0,6 %. Найбільше скорочення чисельності поголів'я ВРХ відбулося в Вінницькій (на 7,5 %), Кіровоградській (7,1 %), Житомирській (на 6,5 %), Рівненській (5,8 %), Волинській (на 5,6 %), Одеській (на 5,2 %) областях [4].

Відповідно до скорочення чисельності корів, відбулось скорочення виробництва молока в 2,1 рази в порівнянні з 1990р. , що є свідченням складної ситуації, що склалася в галузі та пов'язана із низькими закупівельними цінами на молоко (табл.2).

Таблиця 2

Виробництво основної продукції сільського господарства(в усіх категоріях господарств) у 1990-2009р. [3,с.178]

Найменування продукції	Фактично						2009р.у %до 2000р
	1990	2000	2006	2007	2008	2009	
Молоко млн. т	24,5	12,7	13,3	12,3	11,8	11,6	91,3
Яйця млн. шт.	16,3	8,8	14,2	14,0	14,9	15,9	180,7
М'ясо (у забійній вазі)тис. т	4358	1663	1723	1912	1906	1917	115,3
Вовна тис. т	29,8	3,4	3,3	3,4	3,7	4,1	120,6

Але дані таблиці 2 свідчать про позитивну динаміку виробництва яєць, яке з 2000р.до 2009р. зросло в 1,8 рази , також в відповідні роки зросло виробництво м'яса (у забійній вазі) в 1,18рази.

Отже, починаючи з 2000р. ситуація в аграрному секторі почала дещо покращуватися. За даними Міністерства аграрної політики України в січні-вересні 2011р. Виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств зросло у порівнянні з відповідним періодом 2010 року на 13,7 %. Валова продукція сільськогосподарських підприємств збільшилася на 15,7 %, господарств населення – на 12,3 %. Обсяг виробництва валової продукції галузі рослинництва збільшився на 21,1%, галузі тваринництва – на 2,8 %. Обсяги виробництва валової продукції збільшилися у всіх регіонах. Найбільший приріст забезпечено в Харківській (на 39,5 %), Херсонській (на 25,9 %), Тернопільській (на 25,7 %), Хмельницькій (на 21 %), Полтавській (на 17,5 %), Львівській (на 17,2 %) областях.

Також, за підсумками діяльності агропромислового комплексу України за 2011р. визначено рейтинг регіонів за 4 показниками:

- індекс обсягу валової продукції сільського господарства на 100 га с.г. угідь;

- індекс обсягу валової продукції сільського господарства на 1 особу (наявне сільське населення);

- індекс промислової продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів;

- індекс середньомісячної зарплати одного штатного працівника.

Згідно, даних критеріїв передові позиції серед 25 регіонів України в розвитку аграрного сектору належать Черкаській області – 1 місце, Донецькій – 2 місце, Дніпропетровській – 3 місце. Найгірші показники розвитку характерні для західних областей України, а саме Волинської – 23 місце, Чернівецької – 24 місце, Закарпатської-25 місце [5].

Але рівень продовольчої безпеки України за останні роки знизився до критично небезпечної межі (2500ккал проти 2928ккал на одного українця за

умов збереження нормативної структури продовольства), а за споживанням протеїнів тваринного походження вона нижче цього порогу і знаходиться у стані продовольчої небезпеки [6].

Для вирішення проблем продовольчої безпеки необхідно значну увагу приділяти розвитку аграрного сектору, а саме ключовим аграрним галузям. Ключовими аграрними галузями є рослинництво (зернові, зернобобові, технічні та кормові культури), свинарство, молочне скотарство. Саме ці галузі найбільше впливають на продовольчу безпеку України, її експортний потенціал, екологічний стан навколишнього середовища, розвиток інших галузей сільськогосподарського виробництва. Для ефективного розвитку ключових аграрних галузей необхідно знизити собівартість виробництва та збільшити доход від реалізації виробленої продукції, що залежить від урожайності та ціни продукції – в галузі рослинництва та об'ємів виробництва м'яса і молока та ціни їх реалізації в галузі тваринництва.

Важливою складовою, що визначає ефективність аграрних реформ, є конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції визначається структурою і динамікою експорту і імпорту. Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу за 2010 рік становив 16285,1 млн. дол. США (на 9% більше, ніж у 2009 році). Зовнішньоторговельне сальдо позитивне – 4183,6 млн. дол. США. Протягом 2010 року експортовано сільськогосподарської продукції на суму 10234,3 млн. дол. США, що на 4,7 % більше, ніж у 2009 році, імпортовано – на суму 6050,8 млн. дол. США (більше на 17 %). Обсяги експорту продукції рослинництва становили 9258,4 млн. дол. США, або 90,5 % від всього експорту сільгосппродукції, продукції тваринництва – 976 млн. дол. США, або 9,5 відсотка. Обсяги імпорту продукції рослинництва становили 4585,7 млн. дол. США, або 75,8 відсотка до всього імпорту сільгосппродукції, продукції тваринництва – 1465,1 млн. дол. США, або 24,2 відсотка [4].

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції свідчить про позитивну тенденцію з 2006р. до 2008р. , в даний період відбулось зростання даного показника на 6,1 млрд.дол., після чого в 2009р. відбулося падіння до 8,7млрд.дол., і на 2010р. експорт становив 10,2млрд.дол. Але, навіть при падінні обсягів експорту, сальдо зовнішньої торгівлі залишалось на протязі всього періоду, що досліджувався, позитивним, і в 2010р. становило 4,2 млрд. дол.

Україна займає 24 місце в світі за обсягом експорту продукції агропродовольчого комплексу. При цьому Україна експортує в основному рослинницьку продукцію (понад 63%), із них на соняшник приходиться 20% загального експорту. На тваринницьку продукцію припадає лише 0,6 млрд.дол.

Крім того, слід відмітити обмежений асортимент експорту продукції аграрного сектору України, на відміну від основних країн – експортерів продукції сільського господарства, а це США, Нідерланди, Німеччина, Франція, Бразилія, Бельгія, Італія, Канада, Іспанія, Аргентина [7, 56].

Вітчизняна сільськогосподарська продукція має низьку якість, тому ціни на неї суттєво знижуються. Отже, необхідно підвищити якість вітчизняної продукції на зовнішніх ринках. Причинами низької конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є низька ефективність галузі, невідповідність структури українського експорту попиту країн світу на сільськогосподарську продукцію, невелика частка підприємств, сертифікованих згідно з міжнародними стандартами, нерозвиненість інфраструктури агропромислового комплексу [8, 63].

На думку, В.Амбросова, одним із напрямів зростання ефективності аграрного сектору є участь України в міжнародному поділі праці з метою усунення екстенсивного ведення сільського господарства. При цьому необхідно вдосконалювати матеріальну базу галузі за рахунок залучення іноземних інвестицій, сучасних технологій і техніки на взаємовигідній основі [10, 87].

Не менш важливою складовою аграрних реформ є комплексний розвиток сільських територій, високий рівень доходів і життя сільського населення. Села,

крім аграрної функції, виконують багато інших, серед яких: виробнича, соціально-демографічна, духовно-культурна, природоохоронна, рекреаційна, контрольно-територіальна [9, 77]. Враховує багатofункціональність розвитку села і Загальнодержавна програма соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 року.

Але ситуація, що склалася сьогодні на селі має неоптимістичні прогнози. Багато сільських територій за економічними, демографічними, розселенськими показниками, показниками зайнятості та доходів населення відносяться до депресивних. Майже у всіх регіонах спостерігається зниження повного життєвого потенціалу сільського населення, причиною чого є скорочення абсолютної чисельності селян, погіршення їхньої вікової структури, зменшення тривалості життя сільських жителів. На селі зростає безробіття, знижується рівень життя населення, спостерігається заборгованість по заробітній платі, занепадає освіта, рівень медичного обслуговування сільських жителів. Занепад сільської місцевості небезпечний як з соціальної точки зору так і з позиції загрози забезпечення продовольчої безпеки суспільства. Отже, необхідний комплексний розвиток сільських територій, який би враховував соціальну, економічну, екологічну складову на шляху до сталого розвитку.

Висновки. Аналіз наслідків аграрної реформи дає можливість незадовільно оцінити результати аграрних трансформацій незалежної України. Маючи значний природний потенціал для розвитку аграрного сектору сільське господарство країни знаходиться в занепаді. Для покращення роботи аграрного сектору необхідно надавати державну підтримку найбільш проблемним галузям сільського господарства, а саме: вирощуванню зернових культур та цукрового буряку в галузі рослинництва, молочному скотарству в галузі тваринництва. Не менш важливим є необхідність підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору за рахунок збільшення темпів експорту, підвищення якості та розширення структури продукції, що експортується. Покращення роботи аграрного сектору неможливе без комплексного розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільських жителів. Для цього необхідно розвивати в

сільській місцевості не тільки аграрну сферу, а інші галузі національної економіки. Тільки створивши необхідні належні умови для життя сільських жителів можливо забезпечити результативність аграрних реформ.

Використані джерела:

1. Закон України «Про основи продовольчої безпеки України»- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI00A.html
2. Жмудченко В.О. Продовольча безпека: економічний аспект.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/zhmudenko-vo-prodovolcha-bezpeka-ekonomichniy-aspekt/>
3. Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики. За ред. Осауленка О.Г. – 566с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202009.pdf>
4. Підсумки роботи агропромислового комплексу в січні-вересні 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?11360>
5. Рейтинг регіонів за підсумками діяльності агропромислового комплексу України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10327>
6. Руснак П.П. Продовольча безпека України та її сталий розвиток. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_142_2/09rpp.pdf
7. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України // Економіка України.-2011.-№9.-с.54-62
8. Кондратюк О.І. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення//Актуальні проблеми економіки.-2011.-№1(115).-с.56-63
9. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення // Економіка України. – 2009.-№4.-с.74-85
10. Амбросов В.Вплив системних зв'язків на організаційну структуру агроформувань//Економіка України.-2012.-№3.-с.80-89

Самусь А.И. Последствия и оценка результатов аграрной реформы в Украине

В статье проанализированы последствия аграрной реформы в Украине и подана оценка их результатов. Определены дальнейшие направления аграрных трансформаций.

Ключевые слова: *аграрная реформа, аграрный сектор, продовольственная безопасность, сельские территории, конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции.*

Samus G.I. Consequences and estimation of results of agrarian reform in Ukraine

In the article analysed the consequences of agrarian reform in Ukraine and given estimation of their results. Determined further directions of agrarian transformations.

Key words: *agrarian reform, agrarian sector, food safety, rural territories, competitiveness of agricultural products.*

Самусь, Г.І. Наслідки та оцінка результатів аграрної реформи в Україні [Текст] / Г.І. Самусь// Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №18. Економіка і право: зб.наукових праць. — Випуск 18. — К.: Вид-во НПУ,2012. — С. 55-61.